SULTAN III. MEHMED DÖNEMİ VE BURSA

Editör:
Prof. Dr. Özlem Ercan

Yayın Kurulu:
Prof. Dr. Özer Ergenç
Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu
Prof. Dr. Mehmet Kalpaklı

Gaye Kitabevi
Bursa 2022

BURSA
OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI
Santral Garaj Mh. Ulubatlı Hasan Blv. No:10 Osmangazi/ Bursa
Tel: 0.224.444 16 01 Faks: 0.0224.270 70 09
www.osmangazi.bel.tr

Sultan III. Mehmed Dönemi ve Bursa

Yayın Kurulu:
Prof. Dr. Özer Ergenç
Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu
Prof. Dr. Mehmet Kalpaklı

Proje Koordinatörü: Gülşah Cebelli Öncel
Osmangazi Belediyesi Kültür İşleri Müdürü
Organizasyon Sorumlusu: Berkant Yılmaz
Osmangazi Belediyesi Kültür İşleri Müdürlüğü

ISBN 978-975-2406-43-8
1. Basım: Nisan 2022

Kapak Resmi:
Sultan III. Mehmed'in 974/1566-67 tarihli minyatürü
Sadberk Hanım Müzesi 14947
Kapak minyatürünü temin eden Melek Gençboyacı Hanımefendiye teşekkür ederiz.

Kapak / İç Düzen:
Gaye Kitabevi

Baskı:
Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.
Alaaddinbey Mah. 634. Sk. NİLTİM Ayaz Plaza No: 24 BURSA
Tel. (0224) 249 33 20 Sertifika No: 48334

Sultan III. Mehmed Dönemi Tarihçilerinin Halil İnalcık Metoduyla Değerlendirilmesi

Yusuf Oğuzoğlu*
İsmail Yaşayanlar**

Halil İnalcık Hoca adına yapılan son yayında "Osmanistik Bilimine Katkılar" ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk Osmanlı vekayinâmeleri, 15. ve 16. asır Osmanlı Tarihi yazarları ve vakanüvisler tarihî değerleriyle birlikte tenkit edilmiştir. Sultan III. Mehmed döneminin iki önemli tarihçisi Âlî ve Selânikî özel bir bölüm halinde okuyuculara tanıtılmıştır. Biz hocamızın Osmanlı yazarlarını ele alırken takip ettiği metodu kullanarak incelediğimiz dönemin bu iki tarihçisini incelemeye çalışacağız:

Tahrir kayıtlarındaki son derece zengin Osmanlı arşiv kayıtları sayesinde imparatorluğun kırsal kesimindeki maddi koşulları ortaya koymak mümkündür. Osmanlı kayıtları ve Osmanlı rejiminin sosyal ve kurumsal muhafazakârlığı bilgisiyle donanmış olarak, Osmanlı öncesi Selçuklu, Bizans hatta Roma dönemlerinde Anadolu ve Balkanlardaki çiftçi hayatı ve kırsal yaşam koşullarının oldukça iyi bir resmini yeniden çizebiliriz.[1]

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı tarihçiliğinde seçkin bir yeri olan iki önemli yazar, Selânikî ve Mustafa Âlî'dir. Selânikî'nin Osmanlı maliye divanında bir kâtip olarak mali işler ve para meseleleri üzerinde uzmanlığı vardır. İdaredeki bozuklukları, akçenin değerinin düşmesi dolayısıyla isyanların çıkmasını ve devlet kademelerindeki büyük kargaşayı en iyi aksettiren kaynaklardan biri *Selânikî Tarihi*'dir. Selânikî'nin ölümü 1600'lere doğrudur. Eser, 1563-1599 yılları arasındaki olayları anlatır. Bu dönem için son derece önemli bilgiler verir.[2]

Selânikî Mustafa Efendi, memuriyetleri veya üstlendiği görevlerden

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, yoguzoglu@gmail.com
** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ismailyasayanlar@gmail.com

1 Halil İnalcık, "Kendi Ağzından Şeyh'in Hikayesi", *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları*, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2012, s. 24.

2 Halil İnalcık, *Osmanistik Bilimine Katkılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını, 2021, s. 85.

ziyade Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarından III. Mehmed'in saltanatının ortalarına kadar olan dönemin (971-1008/1563-1600) olaylarını içine alan tarihiyle tanınır. Onun tamamen kendi müşahedelerine dayanarak kaleme aldığı bu eseri bir bakıma hâtırat niteliği taşır ve müellifin çeşitli olaylarla ilgili kendine has yorumlarını içerir. Selânikî tarihi klasik anlamda bir vekayiname özelliği göstermez. Hadiseler saray merkezli olarak anlatılmış, eyalet ve serhadlerden merkeze ulaşan haberler, arz ve şikayetler de eklenmiştir. Bilhassa III. Murad'ın saltanatının sonlarından itibaren olaylar, tayin ve aziller düzenli biçimde ve zaman zaman gelişmelerin perde arkasına ışık tutacak şekilde kaydedilmiştir. Serhadlerden belli aralıklarla gelen haberler, bir görevlinin tayini, birkaç gün sonra vazife mahalline hareketi ve fiilen göreve başlaması gibi safhalar çok defa vuku sırasına göre ayrı ayrı yerlerde verilmiştir. Bu durum eserin özellikle III. Mehmed döneminin günlük tarzında kaleme alındığına işaret eder.[3]

Selânikî'nin kendi zamanı için yaptığı değerlendirmeler ayrı bir önem taşır. "Havâdis-i Rûzgâr", "Şikâyet ez-Ahvâl-i Rûzgâr", "Hasbihâl" gibi başlıklar altında yaptığı yorumlarda çeşitli aksaklıkları ve kurumlardaki bozulmaları sert biçimde eleştirmiştir. Selânikî külfetten uzak üslubu ve ifadesi, konulara yaklaşımı ile değişik bir tarih yazıcılığı türünün örneğini verir. Çağdaşı tarihçilerle karşılaştırıldığında Selânikî'nin verdiği tarihlerin çoğunun daha sıhhatli olduğu, bazılarında ise hataya düştüğü dikkati çeker. Eserde sıkça rastlanan başlıklar genellikle Türkçe olmakla birlikte yer yer geleneğe uyularak Farsça başlıklar konulmuştur. Yazma nüshalarda metin ve başlıklarda bazan imlâ hatalarına rastlanır. Metin içerisinde Türkçe, zaman zaman da Farsça şiir, kıta, beyit ve mısralara yer verilmiştir.[4]

Gelibolulu Mustafa Âlî ise önemli bir tarihçi olduğu kadar Osmanlı kültür tarihi bakımından da önemli eserler vermiştir. Mustafa Âlî, bir münşi bürokrat sıfatıyla eserlerini yazmıştır. Bütün maksadı padişaha musahib olmak, yani devlet idaresinde padişahın baş müşaviri durumuna gelmekti. Fakat hayatı boyunca bunu bir türlü elde edemedi. Bunun üzerine musahiblik sanatına dair ilimlerde kalem oynattı. Yani hattatlıktan tarihe, saray protokolünden devlet idaresine ve maliyenin tenkidine kadar pek çok eser vermiştir. Tipik bir "kâtibü't-tedbîr", yani devlet işlerine vakıf, münşi, çok esaslı bilgi sahibi bir bürokrattır. Fakat hiçbir zaman padişah musahibi olamadığından kendi yolunu kesenlere karşı gayet şiddetli hücumlar yapmıştır. Bu sebepten dolayı kendisini benimseyen bir

---

[3] Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA.*, Cilt 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 2009, s. 358.

[4] İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", s. 358.

devlet adamı çıkmadı.[5]

Âlî'nin en önemli ve hacimli eseri *Künhü'l-ahbâr*'ıdır. Âlî, 1000-1008 (1591-1599) yılları arasında oldukça sade fakat edebî bir dille yazdığı bu eseri, "rükün" adını verdiği dört bölüme ayırmıştır. İlk rükünde kâinatın yaratılışından, dağlar, denizler, sular ve iklimlerden; ikinci rükünde peygamberler ve İslâmî Arap tarihinden bahseder. Üçüncü rükün Türk ve Moğol tarihlerine ayrılmıştır. Hacim itibariyle diğer üç rükünden daha geniş olan dördüncü rükün ise başlangıcından Safer 1005 Eğri Seferi'ne (Ekim 1596) kadarki Osmanlı tarihi ile devlet adamları, âlim ve şairlerinin biyografilerini içine alır. Eserin başında zikrettiği 130 kitap ilk üç bölümün kaynağı olup dördüncü rüknün, tam metni Leiden Üniversitesi Kütüphanesi nüshasında bulunan önsözünde[6] Âlî, ilk Osmanlı tarihçilerinden Âşıkpaşazâde, Rûhî ve Neşrî'yi ismen belirtir. İdrîs-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde'nin Osmanlı tarihi yazmaya memur edilişini kaydederek Kanuni devri müverrihlerinden Koca (Celâlzâde Mustafa) ve Küçük Nişancı'yı (Ramazanzâde Mehmed) ehemmiyetle işaret eder. Ayrıca Hoca Sâdeddin Efendi'nin Türkçe tarih telifinde seleflerinden üstün olduğunu belirterek muasır şehnâmecilerden Lokmân b. Hüseyin ve Nutkî'yi şiddetle tenkit, Tâlikîzâde'yi ise takdir eder. Âlî, bunlardan başka, nüshaları henüz bilinmeyen eserleri, biyografi için *eş-Şaka'ikü'n-Nu'maniyye* ile şuara tezkirelerini, kendi eserlerini kullanır, zaman zaman da görüp duyduklarını ilave eder. Yer yer sübjektif ve tarafgir hükümlerine rağmen bazı isabetli tenkidî düşüncelere de yer vermesi eserin kıymetini arttırmıştır.[7]

Müellif eserini belli bir dünya görüşü çerçevesinde tasarlamıştır. Zamanının yaygın olan anlayışı çerçevesinde de dünya görüşü İslâm dairesinde şekillendiğinden *Künhü'l-ahbâr*, tamamen sultanların Allah'ın yeryüzünde temsilcileri kabul edildiği müslüman devletlerin veya hânedanların tarihi formundadır. Bunların sonuncusu olan Osmanlı Devleti, eserin pek çok yerinde belirtildiği üzere XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bir çözülme içerisindedir. *Künhü'l-ahbâr*, Âlî'nin tarihçilik tekniği bakımından da geleneksel tavrını yansıtan bir tertip ihtiva etmektedir. Muhtevanın mütemadiyen kesilmesi, anekdotlar, biyografiler, savaş sahneleri ve olayların pek sağlam olmayan kronolojik bir tarzda ele alınışı gibi çeşitlemelerle oluşan ansiklopedik kısımların varlığı dikkat çekmektedir. Bu durum, Âlî'nin bazı ilim adamları tarafından ifade edildiği ölçüde ob-

---

[5] Halil İnalcık, *Osmanistik Bilimine Katkılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını, 2021, s. 85.

[6] Jan Schmidt (Nşr.), *Mustafâ 'Âlî's Künhü'l-ahbâr and its Preface according to the Leiden Manuscript*, İstanbul: Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, 1987.

[7] Bekir Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA.*, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1989, s. 415; Jan Schmidt, "Künhü'l-Ahbâr", *DİA.*, Cilt 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 2002, s. 555.

jektif ve ilmî bir tarihçi olduğu görüşüyle uyuşmamaktadır. Eserin kaleme alınma sebebi, öncelikle başta padişah olmak üzere Osmanlı idareci ve aydın kesimini bilgilendirmek ve eğitmek, bunların, Fâtih Sultan Mehmed'den Kanuni Sultan Süleyman'a kadar olan dört büyük padişah döneminde yaşanan Osmanlılık ideallerine bağlılığını kuvvetlendirmektir. Âlî, dikkat çekmek istediği bu dönemle ilgili olarak zaman zaman bazı kişiler ve olaylar hakkında ortaya koyduğu peşin hükümlere veya methiyelere rağmen oldukça güvenilir bir tarihçilik sergilemiştir. *Künhü'l-ahbâr*'da zaman zaman hayal mahsulü retorikler de mevcuttur. Dolayısıyla eser, aynı zamanda okuyucuyu eğlendirmek amacını güden geleneksel bir tarihçilik anlayışının da tezahürüdür. Eserde başvurulan edebî teknikler, zengin sayılabilecek şiir ve nazım örnekleri vb. özellikler ona aynı zamanda edebî bir eser karakteri kazandırmaktadır. Bu bakımdan "*Künhü'l-ahbâr* her şeyden önce Osmanlı edebî literatürünün bir âbidesidir" denilebilir.[8]

Sultan III. Mehmed Dönemi Tarihçisi Selânikî'nin *Tarih*'inde Verdiği Örnek Kayıtlar ve Değerlendirilmesi

Değerli hocamız Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu tarafından 1989 yılında 1. baskısı yayınlanan Selânikî Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selânikî* (971-1003/1563-1595) isimli eserinin Giriş bölümünde Selânikî Mustafa Efendi'yi tanıtmıştır. Yazarımızın aldığı eğitimi ve devlet görevlerini ele alarak onun nasıl yetiştiğini ve tarihçiliğine hangi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Biz de değerli hocamızın aydınlattığı bu ortamda seçtiğimiz örnekleri size sunmaya çalışacağız:

> **Merhûm Kara Çelebi-zâde Mevlânâ intikal idüb, teka'üd vazifesi Mevlânâ Abdülbâki Efendi'ye iki yüz [akça] olduğıdur**
>
> Ve bu esnâda sâbıkâ Rûmili kadıaskeri olub, yevmi yüz seksen akça vazife ile metaka'id olup, mahmiye-i Bursa'da sâkin olmağı ihtiyâr eyleyüb, "Şedâ'id-i ruzgâr ve münkirât-ı devrânı görmeyeyin" diyü münzevi olan merhum Kara Çelebi-zâde Mevlânâ Hüsam Efendi dâr-ı mihnetden çıkup sârây-ı sürûra ve rahmet-i râhîm ü Rahmâna azm eyledüği haberi geldi. Rahmetu'llah-i aleyh. Mahlûl olan vazife-i teka'üdine yigirmi akça daha ilhâk buyurulup, kadıaskerlikden mütekâ'id Mevlânâ Abdülbâki Efendi'ye yevmî iki yüz akça ile fermân olundı. Fî evâsıt-ı muharrem, sene 1007 (Ağustos 1598 ortaları).[9]

---

[8] Schmidt, "Künhü'l-Ahbâr", s. 556.

[9] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Cilt II, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 761-762.

Yorum: Selânikî'nin bu ifadeleri öncelikle doğrudan tanık olduğu dönemin çok yakınında geçen tarihi olayların yansımasıdır. 16. ve 17. asra damgasını vuran Osmanlı ulemasından Karaçelebizâdelerin hizmetlerini ve dünya görüşlerini öğrenme fırsatı yaratılmıştır. Karaçelebizâde Mevlânâ Hüsam Efendi'nin "Şedâ'id-i ruzgâr ve münkirât-ı devrânı görmeyeyin" düşüncesiyle Bursa'da geçirdiği emekli hayatı "dâr-ı mihnetden çıkup sârây-ı sürûra ve rahmet-i râhîm ü Rahmâna" kavuştuğu haberinin ulaşması, Selânikî'nin bu kayıtları yazmasına sebep olmuştur.

Evvel Dîvân güni zâhir olan umûrdur

İrtesi evvel Dîvân güni erkân-ı sa'âdet vüzerâ-i izâm kadıasker efendiler ve defterdârlar ve sâ'ir erbâb-ı kalem ehl-i Dîvân ale't-tertîb tehniyet-i kudûm-i meserret-rusûmları içün dest-bûz ve mübarek-bâdâ eylediler. Ba'dehû hazine-i âmire kâtiblerini istedüb "Sen ne hidmetdesin, dirliğün ne denlidür, ne zemândan beri dirliğe müstahak oldun" diyü ziyâde terakkilere mutasarrıf oldukları su'al buyruldı. "Mukâbelecilerün defterlerinde her cemâ'atün neferâtı ziyâde ber-ziyâde olmağa bâ'is ü sebeb nedür" diyü muhkem tehdîd olundı. İbtidâ tezkireleri ve temessükâtları taleb buyuruldı. Hususa kapucılar bin yedi yüz otuz üç nefer olduğı ve üç ayda on bir yük akça ulûfelere mukabele olduğı küllî sıklet virdi. Ve yevmü'l-ahadde Pâdişâh-ı cihân-penâh hazretleri arzğâh-ı saltanate çıkdılar. Sadr-ı a'zam hazretleri hil'at-ı fâhire ile kânun-ı kadîm üzre girüp, pâye-i serîr-i âlem-masîre yüz sürdiler. İki hil'at-ı fâhire-i girân bahâ biri ba-postîn sâmur-ı a'lâ, Enderûn'dan geydürülüp çıkdılar. Erkân-ı sa'âdet ile muttasıl sefere müte'allık umûr meşveret buyurulup, Hazîne-i Âmire masârifi ve ihrâcât ziyâdeliği söyleşildi. Ve tashih-i sikke ahvâli tedbîr-i tedârükine çâre vü dermân tecessüs buyuruldılar. Ekser umûrda nişâncı Hamza Paşa hazretlerine murâca'at buyurulup kâr-âzmûde ve umûr-dîde Sultân Süleyman Han aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân zemânından beri vâki' olan seferlerde ve hazarlarda hâtır-nişân ve yad-dâşt ile kârdân olup, ekser kelâmında isâbet üzre olmağla devlete nâfi' ve mübârek tedârükler sevk eyledi. Tenebbüh müyesser ola.

Bi-mennihi ve fazlıhî. Fî 10 cumâdelâhir, sene 1007 (8 Ocak 1599).[10]

Yorum: Bu başlık bize Sultan III. Mehmed'in devlet işlerini bizzat takip ettiğini gösteriyor. Yani klasik Osmanlı tarihlerinde kadınlar saltanatı ve kahd-ı ricâl gibi başlıklarla özetlenen bir dönem henüz ortada yoktur. Sultan III. Mehmed saray kâtiplerinin, mukâbelecilerinin, kapıcıların ulûfeleri üzerinde bizzat çalışma yapmaktadır. Sadrazamla bizzat görüşerek devlet hazinesinin durumunu, paranın tashihi için alınması gereken tedbirleri görüşmüştür. Mübahat Kütükoğlu hocamızın *1640 Tarihli Narh*

[10] *Tarih-i Selânikî*, C. II, s. 789-790.

Defterinin başında ele aldığı gibi Osmanlı parası üzerindeki dalgalanmalar sorgulanmaktadır.[11]

Osmanlı padişahlarının telhis olarak devlet idaresine dair görüşleri bir araya getirilmiştir.[12] Sultan III. Mehmed'e ait kayıtlar onun Selânikî'nin belirttiği devlet işlerini bizzat takip eden şahsiyetini doğrulamaktadır. Sultan III. Mehmed tarafından Yeniçeriler Ağası "Hasan Ağa"ya şöyle denilmiştir:

> "Hidmet-i Osmanî can ve baş ile çaba gösteresin, yapacağın işlerin rızama uygun olması gereklidür. Allah'ın emaneti olan reaya ve berayâyı daima koruyup gözetmelisin."[13]

Sultan III. Mehmed, Enderun'da yetişen içoğlanları başka görevlere atandıkları sırada kendilerine duyrulmak üzere aşağıdaki hatt-ı hümâyûnu yayınladı:

> "Şöyle malum oluna,
> Benüm kullarum size çıkmak ta'yîn eyledüm. Yüz aklıklar ile çıkasız ve size tenbîhüm budur. Taşra çıkdıkda Allahu Te'alâ'nın rızâ-yı şerîfleri üzere hareket edesiz ve meyl ve muhabbetünüz dâima bu cânibe olsun. Bu emrüm üzere ki olasız dâreynde berhurdâr olasız ve illâ emrümden taşra olursanuz dünya ve ahretde berhurdâr olmazsız bed-du'âmdan sakunasız hayır du'am almağa sa'y edesiz."[14]

Sultan III. Mehmed döneminde artan devlet masrafları karşısında başdeftardarın sorunlu olduğu maliye hazinesi yeterli olamamıştı. Vezir Yemişçi Hasan Paşa Başdeftardar Mahmud'un padişaha ait iç hazineden yeniden para talep eden arzını Sultan III. Mehmed'e sunduğunda şu cevabı almıştı:

> "Bunun gibi defterdârı bana ne arz eyledün yohsa benüm hazînemi kendüsine tîmar mı eyledi? Mevâcib içerüden, sefer içerüden, bunun gibi defterdâr ne kefrete yarar imdi defterdâr ben olmuşum bir dahı Mahmud vardur çağırdup ana da sual edesin." [15]

Sultan III. Mehmed'e Vezir Yemişçi Hasan Paşa Kırım Hanı'nca talep edilen kadırgalar ve mühimmatla ilgili bir telhis gönderdi Sultanın yazdığı kısa cevap şöyledir:

---

[11] Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

[12] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

[13] Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 8-9.

[14] Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 9-10.

[15] Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 33-34.

"Babalarımuz ve cedlerimüz niçe eylediler ise biz de ana göre eylerüz. Kânûndan taşra bir iş olmasun."[16]

Bu dönemde hazinenin artan yükü bürokratik işlemlerde tasarruf da gerektiriyordu. Vezir Yemişçi Hasan Paşa'nın gönderdiği iki telhisin altına Sultan III. Mehmed şu kayıtları düşmüştü:

"Kaç kerredür tenbîh ederem arzları göndermeyesiz deyü. Anda okuyasın demişem niçin amel etmezsin?"

"Niçe def'a bildürmüş idüm ol kâğıd zayi' oldu. Gene arz edersün, ukelâ kanda gitdi."[17]

Vezir Yemişçi Hasan Paşa, Belgrad muhafazasında görev yapan Derviş Paşa'nın vezaret rütbesine sahip olması için Sultan III. Mehmed'e bir telhis gönderdi. Sultanın buna verdiği cevap şöyle idi:

"Bir kale almak gerek idi, bir hüner etmek gerek idi, hüner eylemedi. Kolayına verülmez."[18]

Osmanlı sultanlarının devletler arası ahidnâmelere ve dostluklara önem veren geleneğini 16. yüzyıl sonunda Sultan III. Mehmed de devam ettiriyordu. Vezir Yemişçi Hasan Paşa'nın Erdel meselesine ilişkin olarak Fransa'nın arabuluculuğu konusunda yazdığı telhisi şöyle cevaplandırmıştı:

"Françe pâdişâhı eski dostdur. Beç kralına i'timâd edüp araya girerse vech-i münâsib olduğı üzere sulh olunsun. Lâkin Erdel bu cânibe kati karîbdür. Anlara kalıcak arada gavga eksük olmaz. Erdel Vilâyeti gerü, Erdel arasından birine verilmek evlâdur."[19]

Vilâyet-i Şirvân mahsûl-i harîr irsâliyesi gelüp tüccâra ve sâ'ire tarh olunduğıdur

Ve yine bu esnâda mukaddemâ vilâyet-i Şirvân'dan Vezîr-i müşîr-i bâ-tedbir Yemişci Hasan Paşa hazretleri mahsul-i mülkden gönderdükleri yüz yük harîrden, şimdiye dek gelen irsâliye ellişer yükden tecâvüz itmemişdi, vâcib-i sene 1007 recec mevâcibine virilmek içün tüccâra ve sâ'ir ehl-i hirefe hallü hâlince bakiyyesin sekizer yüz akçaya tarh eylediler. Yüz yük harîr-i hâm küllî meblağ olup, halk mâ-beynlerinde vakiyyesini altışar yüz akçaya alup sattılar. Ve Cığala-zâde Kapudan Sinan Paşa hazretleri dahi deryâda aldığı küffâr-ı hâksâr kalyonlarında çıkan bahâr ve esbâbın dahi ehl-i sûka ve attârlara i'tidâli hâl üzre tarh u taksîm eylediler. Anlara taltif-i kelâm ile "Virdüklerinüz gazâ yoluna do-

[16] Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 56-57.
[17] Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 62, 74-75.
[18] Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 75-76.
[19] Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 80-81.

nanma gemilerinün alâtına sarf olunır, ecir ve sevâb-ı du-cihânî hâsıl olur, incinmiyesiz ve te'âmül-i nâs üzre mâ-beyninüzde çârî olan neyse altun yüz ellişere ve guruş yüzer akça ve akçanun dahi geçerin alalum" dimeyle kemâl mertebe hoşnûd ve râzî oldular. Ammâ harîr bahâsında alınan altun yüz on sekizere ve guruş altmış sekizere olmak üzre muhkem mutazarrır olup, müteellim oldılar.

Fî evâ'il-i şehr-i Receb, sene 1007 (1599 Ocak sonu-Şubat başı).[20]

Yorum: Şirvân bölgesi, bilindiği gibi Güney Azerbaycan'da Osmanlı ham ipek talebinin kaynağını teşkil eden bir bölgedeydi. Halil İnalcık Hoca'nın çeşitli eserlerinde ele aldığı gibi[21] Kanuni devriyle birlikte Şah Tahmasb'ın başını çektiği savaş yanlısı İran politikaları doğu sınırını Bağdat'a kadar olan bölgede istikrarsız hale getirmişti. Bu ortamın Osmanlı İstanbul'undaki tüccarlara, esnaf topluluklarına nasıl etki yaptığı ve bu durumun para üzerindeki tesirleri bizzat dönemin kaynağından bize kadar gelmiştir.

Ruzgâr-ı âşufte hallerinün kaht u kılletden ve nâ-insâf muhtekirler elinden meşakkatleridür

Ve işbu Ramazânü'l-mübârekde zât ü zevâde ziyâde bahâda olmak ile fukarâ vü zu'afâ şiddet-i ihtiyâc ile muhtâclar olup, küllî muzâyakaya düşüp, kimse hallerinden âgâh olmayup, şevekât-ü merhamet kalmayup, ahlâk-ı halk yaramaz oldı. Aslâ ve kat'â me'kûlâtda narh cârî olmayup, yağ ve bal ve buğday ve pirinç ve nohut ve sâ'ir hubûbât ve et ve etmeği, ehl-i bâzâr istedüklerine alup satmakda kimseden pervâları olmayup ve hükkâmun yasag ve ta'zîr ü tehdîdleri müfîd olmayup nüfuzları kalmadı. Arpanun keyli altmış akçaya, etün vakıyesi yiğirmi akçaya ve ekle kabîl olmayan ekmek vezinde yüz dirhem gelmeyüp, ekle kabil ekmeğün biri beş akçaya, fâsid ü kâsid akça alemün ihtilâl ü ihtilâfına sebeb ü bâ'is olup, melbusât dahi girân bahâ ile hâsıl olmayup, yüz akçaya pabuş ve iki yüz akçaya çizme alınur oldı. Ve altmış çile çuka zirâ'i dört yüz akçaya ve ednâsı iki yüz akçaya ve hiçbir metâ'a akça rayiç olmayup, altun ve guruş olursa bâzâr olur, olmazsa akçaya rağbet itmez oldılar. Ve halk mâ-beynlerinde altun yüz toksanar akçaya alınup ve yağ ve pirinç ve arpa ve sâ'ir me'kulâta yüz altmışar akçaya geçüp ve Hazîne-i Âmireye halk-ı âlemden yüz on sekizer akçaya altun ve altmış sekizer akçaya guruş alunu-gelmek kâide-i mukarrere olup, ve kul tâ'ifesine ulûfeye ancak ikişer akça ziyâde ile altun yüz yiğirmi akça hesabına virilüp, Sipâh ve Yeniçeri altun başına yetmişer ve seksener akça fâ'ide idüp, ne bin belâ ve mihnet çekilüp, bu def'a Bölük-halkı vâcib-i recec

[20] *Tarih-i Selânikî*, C. II, s. 793.

[21] Mesela bkz. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, Praeger Publishers: New York-Washington, 1973.

ulûfelerinün nısfı altun ve nısfı akça virilirdi. Dirhem ve denânîre hatt-ı mu'ayyen müyesser olmayup, gitdükce izdiyâd bulmada mülûk-ı nasâra sikkelerini ve bahâsını siyâset ile riyasetlerine hıfz u hırâsetde dakîka fevt itmezler, böyle saltanat-ı kahire hâkimleri deng ü hayrân hâzır altundan fâidelenmek sevdâsına müteveccih oldılar. Devlet maslahatı kayırılmayup, terk-i siyaset ile mehâbet-i saltanat kalkdı, perde-i hükûmet yırtıldı. Zulm ile âlem zulmât oldı. Re'âyâ-yı mülk üstüne tarh olunan bid'at-ı seyyi'eden alınan mâlun zâif ü nâ-tuvân ra'iyet altun ve guruşı ne bahaya alur-virür ola. Re'âyâ pâymâl olmakda sipâh-ı devlet zillete düşmekde a'dâ-ı dîn ü millet her cânibden ehl-i İslâm memleketine hücûm itmekde, münkerât hadden tecâvüzde, emr-i ma'rûf olmayup, masiyet ile kalbler karardı.

Yorum: Osmanlı Devleti'nin temel politikası Bilge Kağan'ın 1000 yıl önceki yazıtında gördüğümüz gibi yönettiği insanları aç ve açıkta bırakmamaktı. Kur'an-ı Kerim'in getirdiği fakirleri ve muhtaçları korumak emrinin de eklenmesiyle fukara ve zayıflara müzayakaya düşmeden devletin şefkat ve merhametini ulaştırmak, toplumdaki ahlâkı gözetmek çok önemliydi. Bu arada narh meselesi de mevcut siyasetin yaşatılması için elzem görülüyordu. Selânikî bu konuda yaşananları ortaya koyarak reayanın korunması için neler yapılması gerektiğini devlet yöneticilerine göstermiştir.

Bayram irtesi dîvânlar olup Kasım Voyvoda teftîş buyurulduğıdur

Ve bayram irtesi ibtidâ Dîvânlarda sa'âdetlü pâdişâh-ı cihân-penâh hazretleri dîvân günlerin terk itmeyüp, arz odasına çıkdılar. Vüzerâ-i izâm hazretleri vâkî' olan kazayâ-yı dîn ve devleti pâye-i serîr-i saltanata arz eylediler. Vâlide sulân hazretlerinün Karaman'da hasları zâbiti soğlalar voyvodası Çaşnigîr kilârî Kasım Ağa'dan şikâyet idenler birkaç def'a divân-ı âlîde Allâh Allâh ile çağrışup feryâdlar eylediler. Âkıbet Şehzâde Câmi'inde mevâli-yi izâmdan Kuds-i şerîf kadısı Mevlânâ Şucâ Efendi müfettiş buyurulup mehâif ü mezâlimin görmek fermân olundı. Müzâheme-i azîme olup, mevadd-ı kesîre ile hak talep idenlere şer' ile da'vâları istimâ' olunmağa şurû' olundı.

Fî evâ'il-i şevvâl, sene 1008 (Nisan 1600).

Yorum: Bu kayıtlar da Sultan III. Mehmed'in devlet işlerini bizzat takip ettiğini gösteriyor.

Haleb defterdârlığı tebdîl olunduğıdur

Evâsıt-ı şehr-i şevvâlde, Haleb defterdârı Bosnevî Mehmed Efendi ref' buyurulup yerine sâbıka defterdâr olan Ali Efendi yine defterdâr ol-

mak fermân olundı. Ve Bosnevî Mehmed Efendi zimmetinde olan yüz on bin altun tahsil olunmak içün mü'ekked ahkâm-ı şerîfe buyuruldı. Ve mezbûr Ali Efendi yerine oturup, hil'at-ı fâhire geyüp, pâye-i serîr-i a'lâya girüp yüz sürdiler.[22]

Yorum: Sultan III. Mehmed'in bir başka kaynağı Gelibolulu Âlî *Nüshatü's-selâtin* isimli eserinde zamanın defterdarlarının olumsuz durumlarını da ele almıştır.[23] Gelibolulu Âlî bu konuda şöyle der: "Beyler beylerinin, mal nazırı olmaları hazine için onlara yetki verilmesi uygun değildir. Bir beylerbeyi, beş altı yüz neferi ile aç kurdun koyun sürüsüne girmesi gibi reayadan mal talep etmektedir. Oysa bu konu defterdarın yetkisindedir. Saltanatın zayıflamasında defterdarların ve kâtip zümresinin önemini kaybetmesinden bu uygulamanın payı vardır. Bu hakir (ben), 992 tarihinde Bağdad'a defterdar oldum. Zamanımda ma'zul beylerbeyiler kırkar bin altun yatırarak Bağdad'a beylerbeyi oluyorlardı. Peki neden bu kadar altun vererek Bağdad Eyaletine talip olmuşlardı. Onların nakit almaları gereken vergi gelirlerini hesap ettim. Otuz bin filoriyi geçmiyordu. Onların siyasetinden sonunda hazine zarar görüyordu. Bu noktada defterdarların durumu ise bir hisseye iki hisse rüşvetçi düşmesi gibidir. Biri kılıcıyla korkudub alur ısa / Ol biri kalemiyle tahfif ider alur."[24]

---

[22] *Tarih-i Selânikî,* C. II, s. 862.

[23] Andreas Tietze, *Mustafa Âlî's Counsel For Sultans of 1581 Part I*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie Der Wissenchaften, 1979, s. 126-135.

[24] Tietze, Mustafa Âlî's Counsel For Sultans of 1581, s. 121-162.